

SOBRE L'ÈTIM DEL MURCIÀ *GUIÑAMÓN*

Joan VENY
Institut d'Estudis Catalans
Universitat de Barcelona

L'obra de César San Nicolás Romera, *El vocabulario de la pesca en el litoral de Cartagena* (Murcia, Ayuntamiento de Cartagena-Real Academia Alfonso X el Sabio, 2000), és interessant per a l'estudi de la història de la llengua catalana per la quantitat d'ictionims i termes mariners d'origen català instal·lats en la costa murciana. Molts d'ells ja eren coneguts (*escate* 'escat', *robalo* 'llobarro', *chanquete* 'xanguet', *mabre/magre*, *bote* 'bot', etc.), a través sobretot dels estudis de J. García Soriano¹ i J. A. Sempere,² però l'autor n'hi afegeix algun altre, com *bacón*, *Gobius niger* (p. 113 i 237-239). Tanmateix, en qualche cas, s'hi nota la desconeixença d'alguns treballs que haurien completat o millorat la interpretació que es fa sobre l'origen d'algunes espècies; per exemple, a propòsit de *mero*, l'article de J. Gulsoy³ ofereix una proposta engrescadora sobre el seu origen, i, concernent *garneu*, el de Veny⁴ justifica l'occitanitat del mot; i en altres casos l'autor no fa referència a l'origen català, concretament valencià, de l'espècie, com en el cas de *vidriada* 'variada', *Diplodus vulgaris*' (p. 271; veg. llista 572 del LMP).

Però el que motiva aquesta nota és el que l'autor diu a propòsit de *guiñamón*:

Especie de '*abuja*' *pequeña*. Se caracteriza por la gran virulencia de sus movimientos cuando cae en la red y por una especie de cabrilleo y giros bruscos muy rápidos que realiza en la superficie del agua (*Scomberesox saurus* 'paparda') (p. 116).

No hallamos documentación de dicha voz en ningún repertorio lexicográfico, así como en ninguna monografía auxiliar. Los atlas lingüísticos tampoco han arrojado luz sobre el término; no obstante, nuestros registros dialectales la dotan de una *presencia activa en el*

1. *Vocabulario del dialecto murciano*. Madrid, 1932.

2. *Geografía lingüística del murciano con relación al substrato catalán*. Murcia: Real Academia Alfonso X el Sabio, 1995.

3. «Un problema ictiològic del diccionari etimològic català: *nero* i *mero*», dins M. Duran, A. Porqueras-Mayo i J. Roca-Pons (ed.), *Actes del II Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Yale 1979)*. Barcelona: PAM, 1982, p. 101-112.

4. «De l'occità gornau al català *garneu* 'Trigla lyra'», dins Karl L. Kobbervig, Arseni Pacheco i Josep Massot i Muntaner (ed.), *Actes del Sisè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica (Vancouver 1990)*. Barcelona: PAM, 1992, p. 61-88.

'hablar' de los profesionales del mar de nuestra zona de estudio, siendo un ictiónimo que los aficionados desconocen, según hemos podido constatar. Respecto a la voz en sí solo acertamos identificar —con cautela, eso sí— una base asociada con una voz del léxico mariner. Nos referimos a 'guiña' que habríamos de poner en relación con la lexía 'dar una guiñá' registrada anteriormente [...]. 'Guiñá' es una especie de movimiento brusco —de dos tiempos— dado al timón para que la embarcación varíe el rumbo, el efecto es una especie de 'guiño' en su trayectoria. Tal vez pudiera relacionarse esa idea con el hecho de que el 'guiñamón' es un *pececito* caracterizado por sus giros bruscos y rápidos sobre la superficie del agua (p. 256) [el subratllat és nostre]

Es tracta de l'espècie *Scorpaenopsis scorpaenoides* (Walbaum 1792), anomenat en català *agulla tonyinera* o *trunfau*, *paparda* en castellà, *balaou* en francès, *gastarello* en italià (W. Luther-K. Fiedler,⁵ J. Nadal,⁶ A. Palombi-M. Santarelli,⁷ M. Duran Ordinyana⁸) i, en el seu estadi juvenil, *guiñamón* és el nom retingut pels pescadors professionals, però no pels afeccionats (pels pescadors, però no pels pescaires, que diria Damià Duran). Aquest és un mèrit de San Nicolás, haver-nos donat a conèixer un mot de la fauna marina desconegut fins ara. On tanmateix discrepem és en la interpretació del seu origen. No cal dir que la proposta de derivar-lo de *guiñar*, si bé té un cert suport semàntic per la possible relació del moviment bruscat del timó comparat amb les girades brusques del *guiñamón*, no explica el segment final *-món*, car esperaríem un derivat com **guiñón*. Més aviat, al meu entendre, es tracta d'un catalanisme, un més dels nombrosos que el murcià deu a la llengua de Joan Maragall. El mot originari és *guillemó*, dit així a la costa rossellonesa (de Cotlliure al Barcarès) i tarragonina (Cambrils) per a designar el veradó, la cria del verat, evident diminutiu de *guillem* (Vilanova i la Geltrú), designació pintoresca, expressiva, aplicada a una espècie petita i basada en un nom de persona, com passa en altres espècies de petita dimensió com *sanxo* 'morralet, Sepiola rondeletti' (L'Escala), *tomàs* 'peix de plata' (la Vila Joiosa), *mariquita* 'sardina petita' (Llofríu) o en els ictionims gallecs *tomás* 'peix de plata', *casimiro* 'bavosa roja'.⁹ Dos petits obstacles cal superar, un de fonètic i un altre de semàntic. Pel que fa al primer, l'equivalència acústica [λ] = [ɲ] explicaria el canvi de palatal (com *tonyina* = *tollina*), i el canvi del segment final *-mó* → *-món* es justificaria per l'adaptació al castellà murcià basada en el model cat. *-ó* = cast. *-ón*, que té exemples en la terminologia dels manlleus mariners (*esparralló* → *raspallón*, *lletó* → *letón*, *bacó* → *bacón*, *goleró* → *golerón*) així com, fora dels manlleus, en analogies de l'àmbit de la llengua comuna (*cordó* = *cordón*, *arpó* = *arpón*, *cançó* = *canción*, etc.).

En relació a l'aspecte semàntic, es tracta d'una extensió de la fase juvenil del verat, *Scorpaenopsis scorpaenoides*, a una altra espècie, també en fase juvenil, l'*Scorpaenopsis scorpaenoides*,

5. *Peces y demás fauna marina de las costas del Mediterráneo*. Barcelona: Pulide, 1968.

6. *Els nostres peixos*, Girona: Diputació de Girona, 1981.

7. *Gli animali commestibili dei mari d'Italia*. Milano: Hoepli, 1969.

8. *Noms i descripcions dels peixos de la Mar Catalana, I. Agnats, Condrictis, Osteïctis (1ª part)*. Mallorca: Moll, 2007.

9. J. Veny, «Alguns ensenyaments de la geolingüística». *Els mètodes en dialectologia: continuïtat o alternativa? I Jornada de l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit (Barcelona 2004)*. Barcelona: IEC, 2005, p. 161-162.

l'agulla tonyinera. No és la primera vegada que passa: el xanguet comprèn diverses espècies de peixos petits transparents, *Aphia minuta* i *Crystallogobius linearis*.¹⁰

Cal afegir que la forma canonitzada per la normativa ha estat la variant *gallimó* (DIEC 1995), evident metàtesi de *guillemó* i que havien recollit Gibert (1913) i, copiant-lo, Griera (1923); traspassat al *DCVB* (1954) va arribar a Coromines, que en el seu *DECat* (IV, 300, 31-40) fa una hipotètica i falsa relació amb *gall*.¹¹ Com he dit manta vegada, les etimologies no es busquen, es troben.

10. J. Veny, «Le relazioni catalano-genovesi e il loro riflesso linguistico», dins V. Orioles - F. Toso (ed.), *Circolazioni linguistiche nello spazio mediterraneo. Miscellanea di studi*. Genova: Le Mani, 2008, p. 31-32 (i, traduït al català, dins *Per una història diatòpica de la llengua catalana*. Barcelona: PAM, 2009, p. 32).

11. J. Veny, *Alguns ensenyaments*, p. 161-162.